Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti *Musiqi elmi, mədəniyyəti və təhsilinin aktual problemləri* №1, 2025, **s. 52-57**
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет *Актуальные проблемы музыкальной науки, культуры и образования* №1, 2025, **с. 52-57**
Azerbaijan State Pedagogical University *Actual problems of the science, culture and education of music* №1, 2025, **p. 52-57**

UOT 371.4:159.922.7

G.H.Əlixanova
psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, baş müəllim
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
AZ 1000, Bakı ş., Üzeyir Hacıbəyli küçəsi, 68
e-mail: gülnare.alixanova@mail.ru

YENİYETMƏLƏRİN PEŞƏ SEÇİMİNƏ HAZIRLIĞININ MAHİYYƏTİ

Açar sözlər: *peşə yönümü, yüksək tələbatlı, fəaliyyət profili, təcrübə çatışmazlığı, peşəkarlıq, müqəddərat, təyinetmə*

Məqalədə peşə seçiminin insanın həyatında ən vacib və məsuliyyətli qərarlardan biri olduğu haqda danışılır. Bununla belə, verilmiş qərarın dəyişilməsi də mümkün olan proseslərdəndir. Bu gün orta məktəb şagirdinin üstünlük verdiyi peşə sadəcə onun cari ehtiyaclarını və maraqlarını əhatə edir. İdeal olaraq seçilmiş istiqamət onilliklər ərzində tələbatlı və maraqlı olaraq qalacaqdır. Üstünlük verdiyin peşənin dəyişdirilməsi heç də faciəvi sayılmamalıdır. Vaxt keçdikcə onun yeni normaya çevrilmə ehtimalı da yüksəkdir.

Peşə sahəsinin mütəxəssisləri müasir dövrlə əlaqədar olaraq həyat üçün peşə seçiminin getdikcə keçmişin yadigarına çevrilməsini və praktiki olmadığını qeyd edirlər. Tərəqqi nəticəsində həyatda yaranan ciddi düzəlişlərin nəticəsində insan bəzən pensiya yaşına qədər bir neçə iş yerini dəyişə bilir.

Müasir dövrdə dünyada əmək bazarında sürətli dəyişikliklər baş verir. Mütəxəssislərin fikrinə görə, məsələn, 10 - 20 ildən sonra əmək bazarının necə olacağını proqnozlaşdırmaq kifayət qədər çətinlik yaradır. Bu gün daha tələbatlı və yüksək maaşlı peşələrin gələcək zamanda öz aktuallığını itirmək ehtimalı da mümkün yarana bilər. Bununla belə bu, insanlar tərəfindən çaşdırıcı və ya qorxulu hal kimi qarşılanmamalıdır. Hər kəs yaşından və mövcud bilik, bacarıq və qabiliyyətindən asılı olmayaraq öz fəaliyyət profilini dəyişmək və ya hər şeyi yenidən başlamaq imkanı əldə etməyə çalışacaqdır.

Г.Г.Алиханова

СУЩНОСТЬ ПОДГОТОВКИ ПОДРОСТКОВ К ВЫБОРУ ПРОФЕССИИ

Ключевые слова: *профессиональное направление, востребованность, профиль деятельности, отсутствие опыта, профессионализм, судьба, назначение*

В статье говорится о выборе профессии как об одном из самых важных и ответственных решений в жизни человека. Однако изменение данного решения является одним из возможных процессов. Сегодня предпочитаемая профессия старшеклассника просто покрывает его текущие потребности и интересы. В идеале выбранное направление останется востребованным и интересным на протяжении десятилетий. Смену предпочитаемой профессии не следует считать трагедией. Со временем это, вероятно, станет новой нормой.

Профессиональные эксперты отмечают, что выбор профессии на всю жизнь становится пережитком прошлого и непрактичным в связи с современностью. В результате серьезных корректировок в жизни в результате прогресса человек до пенсионного возраста иногда может сменить несколько мест работы.

В настоящее время на мировом рынке труда происходят стремительные изменения. По мнению экспертов, довольно сложно спрогнозировать, каким будет рынок труда через 10-20 лет. Также возможно, что сегодняшние более требовательные и высокооплачиваемые профессии в будущем потеряют свою актуальность. Однако это не должно восприниматься людьми как смущающее или пугающее. Каждый, независимо от возраста и имеющихся знаний, навыков и умений, постарается получить возможность изменить профиль своей деятельности или начать все сначала.

G.K.Alikhanova

THE ESSENCE OF PREPARING ADOLESCENTS FOR A CAREER CHOICE

Key words: *professional orientation, high demand, activity profile, lack of experience, professionalism, destiny, appointment*

The article discusses the fact that choosing a profession is one of the most important and responsible decisions in a person's life. However, changing the decision is also a possible process. Today, the profession preferred by a high school student simply covers his current needs and interests. Ideally, the chosen direction will remain in demand and interesting for decades. Changing your preferred profession should not be considered a tragedy. Over time, it is also likely to become the new norm.

Professional experts note that in connection with the modern era, choosing a profession for life is increasingly becoming a relic of the past and impractical. As a result of serious adjustments in life as a result of progress, a person can sometimes change several jobs before retirement age.

In modern times, rapid changes are taking place in the labor market around the world. According to experts, it is quite difficult to predict what the labor market will be like in 10-20 years. It is also possible that today's more demanding and highly paid professions will lose their relevance in the future. However, this should not be perceived by people as confusing or frightening. Everyone, regardless of age and existing knowledge, skills and abilities, will seek the opportunity to change their activity profile or start everything over.

Peşə seçimi haqqında kifayət qədər məlumatlara rast gəlmək olar. Bu mövzu ilə bağlı internet resurslarında bir çox məlumat əldə etmək mümkündür. Yeniyetməlik dövründə uşaqlar üçün hətta təcrübəli valideynlərin fikirləri çox vaxt arxa plana keçir. Bu dövrdə yeniyetmələrə yad adamların, yaşıdlarının fikirləri, inandıqları və təqlid etməyə çalışdıqları idealın mövqeləri daha önəmli olur. Bu da çox vaxt peşə seçimində səhv addımların atılmasına gətirib çıxarır. Yeniyetmə təcrübə çatışmazlığı səbəbindən bunu dərk etmir və ya başa düşmür. Əslində insan bu yolla şəxsi həyatında sınaq və səhvdən istifadə edərək təcrübə qazanır. Düzdür, səhv mənfi nəticədir, lakin o, müsbət nəticədən heç də az əhəmiyyət kəsb etmir [4, s.15-18].

Roma filosofu, şairi və dövlət xadimi L.A.Senecanın peşə seçimi haqqında belə bir deyimi var: "Əgər insan hansı estakadaya tərəf getdiyini bilməsə, heç bir külək onun üçün əlverişli olmayacaqdır".

Yeniyetməlik dövrünün özəlliyi ondan ibarətdir ki, uşaqlar çox vaxt valideynlərinin məsləhətlərini özlərinə qarşı təzyiq kimi qəbul edirlər. Bu da onların arasında münaqişələrə səbəb olmaqla bərabər mövcud problemləri həll etmir. Yeniyetmə oğlan və ya qızların adekvat peşə seçimində motivasiya xarakteri, peşəkar yetkinliyi, hazırlığı onların həyatı boyu formalaşan beş əsas parametrin inkişaf səviyyəsindən təsirlənir: muxtariyyət, peşə dünyası haqqında məlumatlılıq və məlumatı onların xüsusiyyətləri ilə əlaqələndirmək bacarığı, qərar qəbul etmək bacarığı, öz peşə həyatını planlaşdırmaq bacarığı və uyğun bir seçim etmək bacarığı. Hər bir parametrin ayrıca açıqlanması və başa düşülməsi valideynlərə metodlar, tərbiyə tərzi və uşaqla münasibətlərə dair fikirlərini yenidən nəzərdən keçirməyə kömək edə bilər [3, s.40-43]:

1. Muxtariyyət bir tərəfdən insan dünyasına mənsub olmaq, digər tərəfdən isə fərdilik və təkrarolunmaz olmaqdır. Bu, insanın özünün güclü və zəif tərəflərini başa düşməsidir; onları özündə müəyyən etmək və onlardan ən yaxşı şəkildə istifadə etmək bacarığıdır. Onları idarə etmək bacarığı; yalnız insanın özünün taleyinin sahibi olduğunu başa düşmək, yalnız özünü xoşbəxt və müvəffəqiyyətli etmək, ağlına gələn hər şeyə nail ola bilməkdir. İstənilən şəxs öz peşə qərarından (peşə, təhsil yeri, iş yeri, ixtisaslaşma, yenidənhazırlanma və s. seçmək və ya dəyişmək) yalnız bu öz şəxsi qərarı kimi qəbul etdikdə və kənardan məcburi olaraq

qəbul etmədikdə qane olur. Muxtariyyətin formalaşması ən çox erkən yeniyetməlik dövründə baş verir və yetkinlik dövründə başa çatır.

2. Peşə dünyası haqqında məlumatlılıq və məlumatı öz fərdi xüsusiyyətləri ilə əlaqələndirmək bacarığı (sağlamlıq, xarakter, sinir tipi və s.). Peşə seçmək üçün insan iki səviyyədə əhəmiyyətli məlumatlara sahib olmalıdır:

a) Bütövlükdə peşə dünyası haqqında: ayrı-ayrı peşələr barədə biliklər; bir peşə əldə etmək üçün bilik və ya praktik bacarıq; iş tapmaq və müraciət etmək haqqında; müxtəlif peşələr üzrə tələb olunan təhsil səviyyəsi haqqında; bir işi necə saxlamaq, peşəkarlığı necə artırmaq və peşəkarlıq pillərinə yüksəlmək haqqında məlumat.

Araşdırmalara görə, yeniyetmə məktəblilər peşə aləmi ilə əlaqədar axtarışlarını genişlənməyə başlayanda artıq bütövlükdə peşə dünyası haqqında müəyyən məlumatlara malik olmalıdırlar. Artıq 5-ci sinif şagirdlərində: hər hansı bir iş növünə müsbət münasibət; əsas kütləvi peşələr haqqında məlumatlılıq; peşələr arasında əlaqələri ayırd etmək bacarığı; peşənin insan üçün əsas tələblərini müəyyən etmək bacarığı özünü göstərir. Bir qayda olaraq, yeniyetmələrin təxmini olaraq 13-16 peşə növü ilə tanışlıqları olur [5, s.21-30].

b) Ayrı-ayrı peşələr və ya peşə qrupları haqqında məlumat. Peşə məsləhəti təcrübəsində adətən: yeniyetmənin müxtəlif peşələrlə tanışlıq səviyyəsi (iş şəraiti, təhsil səviyyəsinə tələblər, peşəkar yüksəliş perspektivləri və s.); üstünlük verdiyi peşəyə yiyələnmək yolları haqqında biliyi; cəmiyyətin, konkret regionun sosial-iqtisadi ehtiyaclarını və ayrı-ayrı müəssisələrin kadr tələbləri bilgisi diaqnostika edilir.

Bundan əlavə, peşəkar məlumatların əldə edilməsi mənbələri məsələsi də vacibdir. Peşə seçimində əsas çətinliklər və səhvlər informasiya mənbələrindən xəbərsizliklə bağlıdır. Ancaq yenə də maarifləndirmənin adekvat peşə seçiminə təsirini müzakirə edərkən ortaya çıxan əsas problem insanın daxil olan məlumatları necə mənimsəməsi və onun xüsusiyyətləri ilə əlaqələndirməsidir.

3. Qərar qəbul etmək bacarığı. Bir insanın peşəkar həyatında bütün böyük və vacib addımlarını o birləşdirir. Qiymətləndirmək və bu əsasda qərar vermək üçün həmişə alternativ var.

Bu vəziyyətdə bir insanın müstəqil qərar verməsi tələb olunduğunu başa düşmək kifayət deyil. Qərar qəbul etmək bacarığının vacib şərti, insanın qərar və onun nəticələrinə görə məsuliyyəti öz üzərinə götürdüyü zaman, müstəqil olaraq alternativ irəli sürə və qiymətləndirə bildiyi zaman onun sərbəstliyi və müstəqilliyi məsələsidir.

Bundan əlavə, qərar qəbul etmə alqoritmini bilmək vacibdir. Peşə ixtisasına aid nəzəriyyələrdə oxşar alqoritmlərin bir neçə modeli vardır. Beləliklə, qərar qəbuletmə prosesi hansı mərhələlərdən ibarətdir? Psixoloq, karyera məsləhəti və karyera istiqaməti üzrə mütəxəssis J.Krumboltz 1965-ci ildə altı əsas mərhələni müəyyən etmişdir:

• Mümkün həll variantlarının toplanması. Bu mərhələdə insanın vəzifəsi qlobal və özəl, real və qeyri-real, əsası olan və olmayan həll variantlarını mümkün qədər çox toplamaqdır. Bütün fikirləri yazılmalı və ilkin təhlillə fərqləndirilməlidir.

• Hər bir həll variantı üçün məlumatların toplanması. Toplanmış məlumat nə qədər dolğun olarsa, insan problem həllinin qəbulunda daha inamlı olur. Məlumat toplama mərhələsində bəzi ideyalar artıq rədd edilir.

• Hər bir alternativdə uğur şanslarını araşdırılır. Bu mərhələdə insan "Mən bu variantı həqiqətən həyata keçirə bilərəmmi?" sualına cavab axtarır.

• Hər bir alternativin insanın məqsəd və dəyərləri ilə əlaqəsi. Bəzən konkret problemi həll etməyin ən uğurlu yolu insanın ümumi prinsiplərinə, onun etik standartlarına və ya həyat məqsədlərinə, sağlamlıq vəziyyətinə uyğun gəlmir. Ona görə də mövcud mərhələdə bütün bu amillərin nəzərə alacaq həlli yolu axtarılır.

•Xüsusi fəaliyyət planının hazırlanması və problemin həlli üçün bu variantı təşviq edən və ya mane olan amillərin müəyyən edilməsi.

• Yeni imkanlar və inkişaf üçün fəaliyyət planının formalaşdırılması. Bu, çox mühüm qərar qəbul etmə mərhələsidir. İnsanın həmişə uzunmüddətli məqsədləri olmalıdır. Yalnız bu halda onun inkişafı dayanmayacaqdır [1, s.10-14].

4. Peşəkar həyatı planlaşdırmaq bacarığı. Peşəkar yoldan danışarkən, zaman baxımından müəyyən ölçüyə malik olan yol nəzərdə tutulur. Müvafiq olaraq, insan bu yolun səmtindən birində olmaqla keçmişdəki inkişafının nəticəsini və gələcəkdəki müəyyən inkişafı (əlaqəli peşə əldə etmək, təkmilləşmə və s.) nəzərdə tutur.

5. Peşə seçimi vəziyyətinə emosional münasibət. Qərar vermə dövrü, peşəkar yol kimi, həmişə emosiyalarla əlaqələndirilir. Emosional münasibət və ya emosional iştirak qərarların qəbuluna böyük təsir göstərir. Bu amil seçim zamanı təkcə müxtəlif variantlara münasibət deyil, həm də planlaşdırmaya münasibət, hansısa qərarın qəbul edilməli olması, qərarlara və planlaşdırma məsuliyyətinə münasibət, fəal olmaq, güzəştə getmək və s. kimi amilləri əhatə edir. Beləliklə, peşəkar yetkinliyin emosional komponenti insanın ümumi əhval-ruhiyyəsində özünü göstərir. Müsbət emosional əhval-ruhiyyədə, həyatda nikbinlikdə, emosional tarazlıqda və uğursuzluqlara dözümlülükdə özünü göstərən bütövlükdə fərdin yetkinliyinin emosional komponenti ilə sıx bağlı olur. Böyük məktəblilər üçün seçimdə emosional iştirak peşəkar yetkinliyin ən mühüm göstəricilərindən biridir.

Beləliklə, valideynlər uşağın tərbiyəsini düzgün qurmaqla, tədricən müstəqil şəkildə uşağın asan, sadə və hamar olacaq bir peşə seçməyə hazırlığını formalaşdıra bilərlər. Övladına peşə seçimində kömək etmək istəyən qayğıkeş valideynlərə aşağıdakılar məsləhət görülə bilər [2, s.25-30].

- seçiminizdə israr etməyin və nə edəcəyini yeniyetmə özü qərar versin;
- övladınızı indi hansı peşələrə ehtiyac olduğu haqqında məlumatlandırın;
- dərs jurnalındakı imtahan və ya gündəlik qiymətlərə uyğun gələni deyil, uşağa maraqlı görsənəcək peşələri təklif edin;

- müxtəlif peşələr haqqında mümkün qədər çox məlumat verin;
- aşkar olmayan qərarlar təklif edin, məsələn, nadir ixtisaslar və ya digər bölgələrdə tələbat olan ixtisaslar haqqında danışın;
- ideal peşəyə çatmağın yollarını göstərin.

Məsləhətlər nəticəsizdirsə və ya qərar qəbuluna çox az vaxt qalıbsa, bu prosesi yeniyetmə üçün əyləncəli və təsirli edə biləcək mütəxəssis peşə məsləhətçisi ilə əlaqə saxlamaq daha məqsədəuyğundur.

Məqalənin aktuallığı. Yeniyetmələrin peşə seçiminə hazırlığının mahiyyəti probleminin hərtərəfli öyrənilməsində əsas məqsəd müasir cəmiyyətdə peşə seçiminin insanın həyatında ən vacib və məsuliyyətli qərarlardan biri olduğu probleminin təhlilindən ibarətdir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Yeniyetmələrin peşə seçiminə hazırlığının mahiyyətinin müasir psixoloji xarakterik xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirməsi və mövcud problemlə əlaqədar valideynlərə bir sıra faydalı tövsiyyələrin irəli sürülməsindən ibarətdir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən elmi yaradıcılıq işində bu mövzu ilə maraqlananlar, psixoloq və pedaqoqlar, valideynlər eləcə də ali və orta ixtisas məktəblərinin tələbə və magistrləri istifadə edə bilərlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Sosial psixologiya. Bakı: Qapp-Poliqraf, 2003. 356 s.
2. Bəylərov E.B., Kərimova E.M. və b. Ümumi təhsil müəssisələrində peşəyönümü xidmətinin təşkili. Bakı, 2021, 78 səh.
3. İlyasov M.İ. Peşə, ixtisas seçimi. Yeniyetmə və gənclər üçün elmi-metodik vəsait / Bakı: ADPU, 2015.100 s.
4. Павлютенков Е.М. Основные мотивы выбора профессии. Киев: Радянская школа, 2021. 314 с.
5. Пряжников Н.С. Методы активизации профессионального и личностного самоопределения: учеб.-метод. Пособие. М: МОДЭК, 2018. 392 с.

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 30.03.2025
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 10.05.2025
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 27.05.2025
Məqaləni çapa tövsiyə edən sahə redaktorunun (və ya üzvünün) adı:
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru Firəngiz Rzayeva
ADPU-nun Elmi Şurasının 15 aprel 2016-cı il tarixli 15 saylı qərarı ilə çap olunur.